

עיונים לפרשת כי תבא עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

הביכורים - סמל הענוה

הרב מאור צוברי

הרמב"ם מברך שמצוות הבאת הביכורים הינה מצווה חינוכית ממדרגה ראשונה. ידוע לכל שהאדם נוטה לשכוח את ימי עוניו ותקופת צרותיו כאשר טוב לו, וכשהוא מצליח בחייו - מיד זחה דעתו עליו, ופעמים רבות הוא מתחיל לבעוט במצוות התורה ולשכוח מה'. כמו שנאמר בתורה⁴: "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעַט שְׂמֵנֵהוּ עֲבִית כְּשִׂית וַיִּטֹּשׂ אֵלֹהֵי עֲשָׂהוּ וַיִּגְדַּל צִוּר יִשְׁעָתוֹ".

לכן ציוותה לנו התורה על מצוות ביכורים: על בעל הבית עצמו ליטול הסל על כתפו ולבוא לפני ה' בכל שנה. שם הוא קורא לפניו את 'מקרא הביכורים', המזכיר את ההיסטוריה הרעה שהייתה מנת חלקו של עם ישראל, ובכך מודה לה' על כל הטוב שהעניק לו. בזכות הבאת הביכורים ומצוות מקרא ביכורים ישריש האדם בלבו את מידת הענוה וההודיה למי שנתן לו את כל רכושו.

לאחר שהבנו מהי מהות המצווה של הבאת הביכורים, נוסיף לעסוק במידת הענוה.

הגמרא בסוטה⁵ כותבת:

"משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא... אמר ליה רב יוסף לתנא: לא תיתני ענוה, דאיכא אנא [אל תשנה במשנה ותאמר שבטלה הענוה, שהרי יש אותי, שאני ענין]".

הסיפור הזה מעלה תמיהה גדולה מאוד: וכי זה דרכו של אדם ענוותן, לומר על עצמו שהוא ענוותן?! וכלשון המהרש"א⁶: "אין דרך החכמים להתפאר ולהשתבח במעלתם וכמו שכתוב יהללך זר ולא פיך". אם כך, מה פירושם של דברי רב יוסף?

רבו מאוד התירוצים לשאלה זו, אך אחד התירוצים שתפסו את עיניי הוא תירוצו של בעל העמק דבר⁷, שבתירוצו, למעשה, הוא גם מגדיר לנו מה היא ענוה:

"ומשמעות עניו הוא שאינו חושש לכבודו וצערו. ולא משום שהוא שפל בעצמו ואינו מכיר בעצמו שאינו ראוי לזה הצער והעדר הכבוד... אלא משמעות עניו

מצוות רבות נהגו בתקופת בית המקדש, שכיום, לאחר חורבן הבית - כבר אינן נוהגות, לצערנו. אחת מן המצוות האלה היא מצוות ביכורים, המובאת בפרשה שלנו, ונדמה שיש בה מסר חינוכי עמוק גם לדורנו.

כתוב בפרשה¹:

"וְהָיָה כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ... וְלָקַחְתָּ מִרְאשֵׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאֲרָצָה... וְשִׂמְתָּ בַטֶּנָּא וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁכְּנֵן שְׁמוֹ... וּבֵאתָ אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הַגְּדַתִּי הַיּוֹם לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לֵאמֹר... וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנָּא מִיָּדְךָ וְהִנִּיחוֹ לְפָנָי מִזֶּבֶחַ ה' אֱלֹהֶיךָ... וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לְפָנָי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲרָמִי אֲבִד אָבִי..."

מצווה זו של הבאת ביכורים לכהן מעוררת פליאה כלשהי, כשאנו משווים אותה לשאר המצוות של מתנות כהונה: בשאר ענייני מתנות כהונה, נגמרת המצווה בדרך כלל במעשה הנתונה גרידא, ואילו במצוות הבאת הביכורים מצינו שיש בה פן נוסף - מלבד כל 'הטקס' של הנתנה, שהוא בפני עצמו דבר מיוחד כמבואר בהרחבה במסכת ביכורים², אנו מצויים גם על מקרא ביכורים, שבו למעשה אנו מזכירים את ההיסטוריה של עמנו מאז יעקב אבינו. ונשאלת השאלה: מה באה מצוות הביכורים לומר לנו?

על שאלה זו עונה הרמב"ם במורה נבוכים³:

"אבל מקרא בכורים יש בו מדת ענוה גם כן, שהוא לוקח סל על כתפיו ומודיע חסדי השם וגמולותיו להודיע לבני האדם, שמעבודת השם הוא שיזכור האדם עתות צרתו וענייני מצוקותיו... מפני שפחד מן המדות המפורסמות לכל מי שגדל בעושר ובנחת, רצוני לומר הבעיטה והגאווה ועזיבת הדעות האמתיות... ומפני זאת היראה צוה במקרא בכורים בכל שנה לפניו יתעלה ולפני שכינתו".

1 פרק כו, א-יא.
2 פרק ג.
3 חלק ג' פרק לו.

4 דברים פרק לב, פס' טו.
5 דף מט, עמוד ב.
6 שם בסוגיה.
7 הנציב מוולוז'ין בחיבורו על התורה, במדבר יב, ג.

שהוא מתנהג בלי חשש על כבודו..."

חכמה, ועל דרך זו שאר כל הדעות..."

ומצד שני בהלכות דעות פרק ב כותב הרמב"ם¹¹:

"ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינוניות אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, והוא גובה לב, שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד".

בפרק ב' כותב הרמב"ם שאין לנהוג בדרך האמצע במידת הענוה, ואילו לעיל, בפרק א', כתב שהנהוג במידת האמצע בענוה נקרא חכם. אם כן, גם זוהי דרך לגיטימית, ואיך אפשר לומר שאסור לו לאדם לנהוג במידה זו בדרך הבינונית?

מבאר הרב יצחק שילת¹², שבפרק א' נותן הרמב"ם הדרכה כללית לכל בני האדם, אולם בפרק ב' הוא נותן הדרכה מיוחדת לעם ישראל, ואומר שאל להם להסתפק במדרגת 'חכם' לגבי מידת הענוה, אלא עליו לשאוף למדרגת חסיד, ולהתרחק ממידת הגאווה בצורה מוחלטת.

כלומר, מגדיר בעל העמק דבר, העניו מכיר בערך עצמו ויודע את מעלתו, אך הוא לא מצפה לכבוד על כך - הוא יודע שהוא רק אמצעי ושליח של ה'. ולכן גם בהכרזתו של רב יוסף על עצמו שהוא עניו אין כל סתירה לענוותנותו.

גם האבני נזר⁸ כותב מעין זה, שאין ידיעת האמת - הכרת האדם בערך עצמו - סותרת את הענוה ואת שברון הלב, והוא מביא ראיה ממשנה רבנו: משה ודאי ידע את כל הניסים והנפלאות שעשה בשליחות ה', כולל קבלת התורה מלהבות אש, והוא ודאי שהכיר במעלתו ובגודלו! למרות כל זאת העידה עליו התורה⁹: "וְהָאִישׁ מִטְּוֵה עֲנִיו מְאֹד".

הרמב"ם מתייחס במשנה תורה למידת הענוה, אך יש קושי בדבריו. מצד אחד בהלכות דעות פרק א הוא כותב¹⁰:

"מי שיתרחק מגובה הלב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר נקרא חסיד וזו היא מדת חסידות, ואם נתרחק עד האמצע בלבד ויהיה עניו נקרא חכם וזו היא מדת

8 שו"ת יו"ד, סימן תנז.
9 במדבר, יב, ג.
10 הלכה ה.

11 הלכה ג.
12 בביאורו לשמונה פרקים לרמב"ם עמ' רפז.

עיונים במשנה תורה - הרב ש"י לוי באיזה שופר תוקעים בראש השנה - על-פי הרמב"ם?

שופר שאינו של איל פסול לתקיעה בראש השנה.

אולם, האורחות חיים⁷ כתב שייתכן שגם הרמב"ם סובר שאין חובה לתקוע בשופר של איל (כבש), וכוונתו היא שרק שופר של פרה פסול, אולם "עז ותיש בכלל כבש הם".

במחלוקת זו תלויה גם השאלה האם אפשר לתקוע בשופר מסולסל וארוך העשוי מקרן 'אנטילופת הקודו', המכונה 'שופר תימני'.

על פי הכסף משנה ורוב מפרשי הרמב"ם, שופר 'קודו' פסול לתקיעה. אולם על פי האורחות חיים גם לדעת הרמב"ם שופר 'קודו' כשר לתקיעה.

הרב יחיא קאפח⁸, שהיה רבה הראשי של תימן ומגדולי הפוסקים בה, ודגל בכך שיהודי תימן צריכים לפסוק על-פי הרמב"ם, פסק שלפי הרמב"ם שופר 'הקודו' פסול לתקיעה. וכך נוהגים רוב בני תימן, לתקוע דווקא בשופר של איל.

אולם, יש מבני תימן שנוהגים גם היום לתקוע בשופר 'הקודו', וכן פסק הרב הרב עמרם קורח, בספרו "סערת תימן". הרב קורח ביאר שיש הלכות שבהן לא נהגו בני תימן כמו הרמב"ם, ושישנה עדיפות לתקיעה בשופר 'קודו' משום נוי מצווה - הוא ארוך יותר וקולו עמוק יותר.

הגמרא במסכת ראש השנה¹ כותבת שיש מצווה בראש השנה לתקוע בשופר של איל (כבש זכר), כדי שבזכותו יעלה הזיכרון של עקדת יצחק לפני ה'.

למה תוקעין בשופר של איל? - אמר הקדוש ברוך הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.

הרא"ש, הרמב"ן ורוב הראשונים² ביארו שכוונת הגמרא היא שיש מצווה מן המובחר לתקוע בשופר של איל כדי לזכור את עקדת יצחק, אולם גם שאר השופרות כשרים. וכן פסק גם השולחן-ערוך³:

שופר של ראש השנה מצותו בשל איל וכפוף; ובדיעבד, כל השופרות כשרים.

אולם הרמב"ם⁴ פסק שרק שופר האיל (כבש) כשר לתקיעה בראש השנה, ואילו שאר השופרות פסולים:

ושופר שתוקעין בו בין בראש השנה בין ביובל הוא קרן הכבשים הכפוף, וכל השופרות פסולין חוץ מקרן הכבש⁵.

הכסף משנה ורוב מפרשי הרמב"ם⁶ הבינו שלדעת הרמב"ם

7 הלכות תקיעת שופר, סימן א.
8 במכתב שכתב אל הרב קוק ורבי ארץ ישראל.
9 עמוד צט.

1 דף טז, א.
2 ריטב"א, ר"ן, רמב"ן, רא"ש על הגמרא בראש השנה, שם.
3 אורח חיים, הלכות ראש השנה תקפו, א.
4 הלכות שופר א, א.
5 עיין בבית יוסף, בכסף משנה ובלחם משנה לביאור טעמו של הרמב"ם.
6 לחם משנה, הגהות מיימוניות, מגיד משנה, כסף משנה טור או"ח תקפו ועוד.